

บทบาทของผู้นำคิงแห่งตระกูลขุนนางในการปกครองประเทศสยามในสมัยรัชกาลที่ 1

(พ.ศ. 2325 - พ.ศ. 2352)

สภาพทั่วไป

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 1 ทรงครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. 2325 ถึง พ.ศ. 2352 (ค.ศ. 1782 - 1809) ทรงประกอบพระราชกรณียกิจที่สำคัญ 3 ประการ คือ

ประการแรก การก่อสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ราชธานีใหม่ให้เหมือนเมือง "บ้านเมืองศรี" สมัยกรุงศรีอยุธยา เช่น การสร้างพระบรมมหาราชวัง วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และการขุดคูเมือง เป็นต้น

ประการที่สอง การทำนุบำรุงบ้านเมืองทั้งในด้านการปกครอง เศรษฐกิจและการฟื้นฟูวัฒนธรรมของชาติในชนบทประเพณี ศิลปะ วรรณคดี และศาสนา

ประการที่สาม ความสัมพันธ์กับต่างประเทศ

การสร้างกรุงรัตนโกสินทร์

สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก (ดวง) ได้รับอัญเชิญขึ้นครองราชสมบัติเป็นพระเจ้าแผ่นดินไทยเมื่อวันที่ 6 เมษายน พ.ศ. 2325 ต่อมาชาวไทยจึงถือว่าวันที่ 6 เมษายนเป็นวันจักรี พระราชกรณียกิจประการแรกที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 1 ก็คือ การย้ายราชธานีจากกรุงธนบุรีมาอยู่ที่กรุงเทพฯ ทั้งนี้เพราะทรงเห็นว่ากรุงธนบุรีไม่เหมาะสมจะเป็นราชธานีถาวรเนื่องจากสาเหตุหลายประการ เช่น กรุงธนบุรีตั้งอยู่สองฟากแม่น้ำเช่นเดียวกับเมืองพินธุโลกซึ่งได้รับสมญาว่า "เมืองออกแตก" เพราะมีแม่น้ำนานผาถล่มกลางเมือง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 1 เมื่อครั้งยังเป็นเจ้า

พระยาจักรีได้ยอมรับสละความขาดค่ามากในการรักษาเมืองพิษณุโลกมาแล้วในระหว่างทำสงครามกับพม่าปี พ.ศ. 2318 ซึ่งเรียกว่า ตีอะแระทูนก็ ขณะที่ราชกิจภักดีมาประชิดเมือง การลำเลียงอาวุธยุทโธปกรณ์เป็นไปอย่างยากลำบาก นอกจากนี้ชาวเมืองที่จะผลัดเปลี่ยนเวรกันมารักษาน้ำที่ประสบความไม่สะดวก เพราะกองขามแม่น้ำ แม่น้ำนานยังแคบ และคันกั้นน้ำเจ้าพระยาซึ่งพังกว้างและลึกทำสะพานข้ามได้ยากจึงทำให้การรักษากรุงธนบุรีไม่มั่นคง และถ้าพม่าขยี้มาทางด่านตะวันออก เวลาขยี้มาฝ่ายไทยก็กองหันหลังให้แม่น้ำ ทำให้ตั้งฐานทัพมั่นคงไม่ได้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 1 จึงทรงพิจารณาดูเห็นว่า ทางด่านตะวันออกนั้นเป็นหัวแหลมอยู่ฝั่งเดียว ถือเอาแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นคูเมืองโค้งกั้นคานทิศตะวันตกและทิศใต้ ถ้าหากขยี้ตลอดทางทิศเหนือและทิศตะวันออกให้เป็นที่เมืองแล้วก็จะมามีน้ำล้อมรอบเมืองหลวง จึงเป็นชัยภูมิที่ดีโค้อย่างดีและมีมั่นคง เหตุฉะนั้นให้ทรงย้ายราชธานีคือ ทรงดำเนินถึงกาญจนบุรีเป็นสำคัญ สำหรับทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งจะเป็นราชธานีใหม่นั้น มีเมืองชยาคยอมซึ่งเคยเป็นสถานีการค้าขายกับชาวต่างประเทศตั้งอยู่ก่อนแล้วตั้งแต่ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ครั้งกรุงเก่า เมืองนี้มีนามเดิมว่า บางกอก

สถานที่ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 1 โปรดฯ ให้สร้างพระบรมมหาราชวังนั้น เป็นที่อยู่ของชาวจีน ซึ่งตามธรรมเนียมไทยในสมัยนั้นยอมให้ปกครองกันเองโดยมีหัวหน้าซึ่งไทยเป็นผู้แต่งตั้ง และมีศักดิ์ชั้นพระยา เช่น พระยาราชเสนาซึ่งทำหน้าที่อยู่ในขณะนั้น พระองค์จึงทรงแนะนำให้ชาวจีนตั้งถาวรย้ายไปอยู่ที่ตำบลสำเพ็ง และทรงชดเชยค่าเสียหายให้ตามสมควร แล้วโปรดฯ ให้สร้างพระราชวังอย่างรวดเร็วเพื่อให้ทันพิธีปราบดาภิเษก ขึ้นคนในเดือนมิถุนายนปี พ.ศ. 2325 ก่อน และเมื่อสร้างพระราชวังถาวรเสร็จใน พ.ศ. 2328 แล้ว ก็ทรงปราบดาภิเษกใหม่อีกครั้งหนึ่งอย่างสมบูรณ์ตามโบราณราชประเพณี พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 1 ทรงได้พระบรมนามาภิไธยว่า "รามาชัยคี" เช่นเดียวกับพระรามาธิบดีที่ 1 (อู่ทอง) แห่งสมัยกรุงศรีอยุธยา ต่อมาพระราชนัดดาของพระองค์ คือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3

ถวายพระบรมนามาภิไธยให้ใหม่ว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และต่อมา
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 ถวายพระนามอีกว่า พระรามาทิหนึ่ง

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้ทรงสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ขึ้น เป็น
ราชธานีและทรงตั้งพระมารชาวงศ์ใหม่ของพระองค์ว่า พระบรมราชวงศ์จักรี ตั้งปีเมือง
จากพระองค์ทรงเคยมีฐานันดรศักดิ์เป็นเจ้าพระยาจักรีถึง 10 ปี และเชื่อกันว่า พระราช-
บิลาของพระองค์เคยเป็นเจ้าพระยาจักรีที่เมืองไชยบุรีโลกด้วย¹ นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระ
เจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 1 ได้ทรงแต่งตั้งพระบรมวงศานุวงศ์ตามวงศ์ความดีความชอบและความ
พระราชนิพนธ์ที่สำคัญคือ เจ้าพระยาสุรสีห์ซึ่งเป็นพระอนุชาภุชชะพี่มาแต่เดิม ได้รับ
การสถาปนาขึ้นเป็นกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทกรมพระราชวังบวรสถานมงคลตำแหน่ง
วังหน้า พระยาสุรียอภัยเป็นสมเด็จพระเจ้าหลานยาเธอเจ้าฟ้ากรมพระอนุกรมเทพ-
เวศร์กรมพระราชวังบวรสถานพิมุขตำแหน่งวังหลัง เจ้าฟ้าชายนิมพระราชโอรสองค์ใหญ่
และเจ้าฟ้าชายจุ้ยพระราชโอรสองค์เล็กวันประสูติจากพระมเหสี เป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยา-
เธอเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรและสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมพระสวัสดิวัดนวิศิษฎ์
ส่วนพระพี่น้ององค์ใหญ่กับองค์น้อยได้เป็นสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอกรมพระเทพสุทวารดีและ
สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอกรมพระศรีสุตวาทิตความสำคัญ เป็นที่น่าสังเกตว่าในรัชกาลที่ 1
นี้ องค์เอกอัครมเหสีคือ ท่านผู้หญิงมางแต่เดิมไม่ปรากฏว่าได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นตำแหน่ง
ใดทั้ง ๆ ที่ท่านก็ได้รับการยกย่องเป็นเอกภรรยาตลอดมาตั้งแต่ครั้งพระบาทสมเด็จพระ
เจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 1 ยังทรงเป็นสวามีขุน แม้เมื่อขึ้นครองราชย์แล้วก็โปรดฯ ให้

¹ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เจ้าชีวิต, หน้า 137.

พระราชโอรสราชธิดาอันประสูติแต่ท่านผู้หญิงนาค⁽¹⁾ เป็นสมเด็จพระเจ้าเอกทัศพระองค์ สี่-
 รัชพระโอรสและพระธิดาอันประสูติจากเจ้าจอมมารคานัน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่-
 หัวรัชกาลที่ 1 ทรงสถาปนาให้เป็นพระองค์เจ้า

หลังจากพระราชพิธีบรมราชาภิเษกแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 1
 ได้พระราชทานบำเหน็จรางวัลแก่ชนที่หมายกองซึ่งรับราชการร่วมกับพระองค์มาเป็นเวลา
 นาน โดยเฉพาะในกานการฆ่าสงครามกับพม่า ส่วนใหญ่ที่ได้รับพระราชทานยศฐานบรรดาศักดิ์
 ตักคำสมควรแก่ความกล้าความชอบ สำหรับเชื้อวงศ์เจกอะหมัดซึ่งเป็นบรรพบุรุษของกระ-
 กุลมุนนาคได้รับแต่งตั้งในครั้งนั้นด้วย คือ เจม อีคาทานผู้หญิงแควนหาเสนาที่คางมารคา
 ของเจ้าพระยามหาเสนา (ปลี) ในรัชกาลที่ 1 ได้เป็นท้าววรจันทร์ หลวงศรีนวัตน์
 (กอนแก้ว) บุตรพระยาจุฬาราชมนตรี (เสน) เป็นพระยาจุฬาราชมนตรีแทนบิดา พระพล-
 เมืองเพชรบูรณ์ (บุญมา) บุตรเจ้าพระยามหาเสนา (เสน) เป็นพระยาตะเกิง นาย-
 ฉลองไญขนาด (มุนนาค) บุตรเจ้าพระยามหาเสนา (เสน) แดคางมารคากับนายบุญมา
 เป็นพระยาอุไทยธรรม และน้อยบุตรเจมไวยวรนาค (หนู) หลานเจ้าพระยาเพชรพิชัย
 (ใจ) เป็นหลวงนายฉิมพาคเล็ก นอกจากนี้ยังมีขุนนางในวงศ์อื่น ๆ ได้รับพระราช-
 ทานยศฐานบรรดาศักดิ์และตำแหน่งด้วย มีข้อน่าสังเกตในการแต่งตั้งพระราชทานยศศักดิ์
 ขุนนางในครั้งนั้น คือ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก องค์ไม่พระราชทานนามบรร-
 ดาศักดิ์เจ้าพระยาจักรีแก่ผู้ใด เพราะพระองค์ทรงเคยเป็นเจ้าพระยาจักรีมาแล้วเป็นเว-
 ลานานและยังใช้เป็นนามเรียกพระบรมราชวงศ์ด้วย สำหรับประเพณีการแต่งตั้งพระบรม-
 วงศ์านุวงศ์และการพระราชทานยศบรรดาศักดิ์แก่ขุนนางที่มีความกล้าความชอบนั้น ได้กลาย

(1) ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 2 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยพระราชโอรสจึงสถาปนาท่านผู้หญิงนาคอัน เป็นสมเด็จพระอมรินทร ปราบกฐาสมเด็จพระอมรินทร
 ทรงมีพระชนม์สิ้นยาวถึง พ.ศ. 2369 (ค.ศ. 1826) จึงสิ้นพระชนม์ในสมัยรัชกาลที่ 3
 เมื่อพระชนมายุได้ 89 พรรษา

เป็นราชประเพณีซึ่งพระมหากษัตริย์รัชกาลต่อ ๆ มาทรงกระทำเมื่อแรกเสด็จขึ้นครองราช-
สมบัติ

ในด้านการก่อสร้างบ้านเมืองของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 1 นั้น
นอกจากทรงสร้างพระบรมมหาราชวังแล้ว ก็โปรดฯ ให้สร้างวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
(วัดพระแก้ว) หอกลองคูเมืองและหอคlockของมหานาค สร้างกำแพงเมืองและป้อมปราการ
ต่าง ๆ การก่อสร้างส่วนใหญ่ในรัชกาลนี้เป็นไปโดยมีจุดประสงค์สำคัญทางความยุติธรรม
คือ ป้องกันการรุกรานของพม่าและรักษาพระนครไว้ให้มั่นคงและปลอดภัย

พระราชกรณียกิจประการที่สอง คือ การทำนุบำรุงบ้านเมืองในก้ำกัต่าง ๆ ได้แก่
ด้านการปกครอง เศรษฐกิจ และการฟื้นฟูวัฒนธรรมของชาติในก้ำกัประเพณี ศิลปะ วรรณ-
คดี และศาสนา สำหรับด้านการปกครองนั้นกล่าวไว้แล้วในบทที่ 1 และมีข้อเพิ่มเติม
เกี่ยวกับองค์พระมหากษัตริย์อีก คือ วิธีการปกครองของพระเจ้าแผ่นดินในสมัยกรุงรัตนโก-
สินทร์ซึ่งมีพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงเป็นองค์ปฐมกษัตริย์นั้น ไม่ได้เป็น
แบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์อย่างเต็มที่ ดังแบบของยุโรปในคริสต์ศตวรรษที่ 17 และ 18
ซึ่งถือว่าพระเจ้าแผ่นดินนั้น คือ บุคคลซึ่งพระเจ้า (God) ทรงแต่งตั้ง จึงมีพระราช-
สิทธิ์ไว้รับราชการที่พระผู้เป็นเจ้าทรงแต่งตั้งให้เป็นกษัตริย์โดยตรงซึ่งเรียกว่า "เทวสิทธิ์"

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงใช้วิธีปกครองราษฎรอย่าง
บิดาปกครองบุตร ทรงถือหลักการพำคุณความดี 10 ประการ คือ พศนิธราชธรรม ซึ่ง
ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ ระ อรรถกถา-อรรถ-ระ อรรถกถาใน ระ อรรถกถา-อรรถกถา เป็นหลักในการปกครอง "ได้
แก่ พระมหากษัตริย์ทรงทำงาน ทรงรักษาศีล ทรงบำรุงพระศาสนา ทรงมีพระหฤทัยซื่อตรง
มีพระหฤทัยไมเกรงค่าง ไม่ถือฤฎาน ทรงละทิ้งกิเลสและอภุศล ทรงมีเมตตาและชนะเวร
โดยไม่มีเวร ทรงรักพสกนิกร ทรงพระกรุณาในการลงพระอาญา และทรงสมพระหฤทัยอยู่
เป็นนิจในสวัสดิการและความมาสุกของประชาชน"¹

¹ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เจ้าชีวิต, หน้า 149.

ความทรงจำอันประเสริฐ ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกนั้น
ฐานประเสริฐกิจของประเทศยิ่งไม่ค้ำขึ้น เพราะอยู่ในรัชสมัยการวางบ้านสร้างเมือง และ
การสร้างเมืองใหม่ครั้งใดก็นำถึงหลักคุณศาสนา เป็นสำคัญ มีการสร้างทางอุประศุขธรรม
ตลอดจนทางพระพุทธโฆสเถระ เพื่อต่อสู้กับข้าศึก มีระลอกกับกองทัพสงครามเกือบตลอดครั้น
สมัยของพระองค์ ก็เห็นรายได้ของแผ่นดินจึงไม่พอใช้จ่ายในประเทศ แต่พระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 1 ทรงมีพระบรมราโชบายจะบำรุงบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรืองและ
ให้ประชาชนแผ่นดินให้เป็นสุขโดยทั่วหน้ากัน จึงทรงลดพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ที่เรียกว่า
“เงินพระคลังข้างที่” มาใช้จ่ายในการนี้ จึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดความขาดหมาย
ขึ้นในระหว่างพระองค์เองกับสมเด็จพระอนุชาธิราชกรมพระราชวรินทร์สถานมงคล ทั้งนี้
เนื่องจากเงินที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 1 พระราชทานแก่วังหน้าปีละ 1,000
ซึ่งนั้น ไม่เคยหมดแม้จะเลิกการราชการในวังหน้า กรมพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาท
ได้เสียดินนาหากษัตริย์มั่งคั่งมาชื้อซื้อพระราชมารดาเงินเพิ่มขึ้นอีก แต่พระบาทสมเด็จพระ
เจ้าอยู่หัวไม่โปรด ฯ ให้เพิ่มไปถามถึงทรงขอ โดยทรงมีพระราชมติว่า

“... เงินเก็บยากได้ช่วยสาอากร ก็พอใช้ทำนุบำรุงแผ่นดิน เหลือจึงเอามา
แจกเบี้ยหวัดก็ไม่ใคร่พอ ต้องเอาเงินกำไรตกแต่งผ้าเอามาเพิ่มเติมเข้าอีกจึงพอ
ใช้จ่ายไม่ได้ หนึ่ง ๆ เงินคลังที่สะสมไว้ก็ยังไม่พอ”¹

เมื่อกรมพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาทไม่ไ้ถามพระประสงค์ที่ทรงจัดเก็บถึง
เกือบจะเกิดสงครามกลางเมืองขึ้น แต่สมเด็จพระที่นั่งทั้งสองพระองค์ คือ สมเด็จพระ
ที่นั่งเอกกรมพระเพทศุควาดี และกรมพระศรีสุลารักษ์ทรงห้ามไว้ และทรงประณามพระ
ไมตรีระหว่างพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับสมเด็จพระอนุชาธิราช เหตุการณ์จึงกลับเป็น
ปกติ

¹ เจ้าพระยาพิศากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1,
(พระนवर : กุรุสภา, 2503), หน้า 256.

อย่างไรก็ตามเมื่อประเทศสยามอยู่ในภาวะสงบเรียบร้อยขึ้นบ้างในตอนปลายรัชกาล บ้านเมืองก็มั่นคงและประชาชนมีความมาตุภูมิอันล้นหลามแล้ว วัฒนธรรมเมืองเวลานั้นราวสี่ล้านคน¹ ส่วนมากเป็นชาวนา ไม่มีกบฏกบฏกันโดยล้น มีแต่เป็นและถูกเกณฑ์เข้ามาทำการก่อสร้างหรือราชการอื่น ๆ บ้างเป็นครั้งคราว รายละเอียดของรัฐบาลมาจากภาชีอักษรทางอ้อม เช่น การขายสุรา การพนัน การปลูกฝักผลไม้ และส่วนหนึ่งของข้าว ซึ่งราษฎรปลูกโคและจำเป็นต้องนำมาในฉางหลวง ปรากฏว่าภาชีอักษรเหล่านี้ไม่พอที่จะไวพำนักบำรุงแผนดินดังกล่าวแล้ว ดังนั้นรัฐบาลจึงต้องจัดเรือสำเภามาไปค้าขายตามประเทศต่าง ๆ โดยเฉพาะเมืองจีน ปรากฏว่าเงินเข้าของพระคลังส่วนใหญ่ก็คือเงินที่ได้จากการค้าขายดังกล่าว สำหรับเรือสำเภาของหลวงนั้นก่อสร้างกันอยู่ในที่กรุงเทพฯ และตามหัวเมืองชายทะเลแห่งอื่น ๆ ด้วย บุกระทำการค้าขายนอกจากระบบสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแล้ว ก็มีเจ้านายและข้าราชการผู้ใหญ่ด้วย คางก็ต้องเสียภาษีสินค้าขาเข้าและขาออก และในบรรดาขุนนางผู้ใหญ่เหล่านั้นเสนาบดีแห่งตระกูลมุนนาทักโกประกอบการค้าขายดังกล่าวด้วย โดยเฉพาะตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 2 เป็นต้นมา สำหรับพ่อค้าไทยนั้นเมื่อไปถึงเมืองจีนก็มีไปให้ลูกขายอย่างเฉียวเท่านั้น บางครั้งก็ขายตัวเรือสำเภานั้นเองด้วย ซึ่งแสดงว่าไทยจะต้องมีมรดกในการค้าเรือ นอกจากนั้นเมื่อจะกลับมาเมืองไทย พ่อค้าบางคนก็ขนเอาสิ่งของต่าง ๆ ติดเรือกลับมาด้วยเพื่อดวงเรือเรียกว่า "เครื่องอับเฉา" เช่น ตุ๊กตาหินหัวคพระเชตุพน เป็นต้น

ลักษณะการค้าไทยค้าขายกับต่างประเทศซึ่งดำเนินอยู่ตลอดมาจนถึงเมื่อจอห์น ครอว์ฟอร์ด (John Crawford) ชาวอังกฤษเข้ามาใน พ.ศ. 2365 (ค.ศ. 1822) ในสมัยรัชกาลที่ 2 ก็คือ รัฐบาลค้าขายโดยคำนึงถึงประโยชน์ 5 ประการ ได้แก่ เก็บภาษีเบ็ดกร่องหรือค่าปากเรือ เก็บภาษีสินค้าขาเข้า เก็บภาษีสินค้าขาออก ถั่วไรได้จากพระคลังสินค้าของหลวง และอำนาจเลือกซื้อของหลวงสำหรับใช้ในราชการ

¹ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เจ้าชีวิต, หน้า 209.

ถ้าเบ็กรวงหรือถ้าปากเรือนั้น เก็บเวลาปากเรือที่ได้รับอนุญาตให้เข้ามาค้าขาย ตามคำให้การชาวกรุงเก่ากล่าวไว้ใจความว่า เรือเข้ากว้าง 4 วาขึ้นไป ถ้าเป็นเรือเมือง มีไม้ตรีไปมากค้าขายเสมอเก็บเกี่ยวหนึ่งวาละ 12 บาท ถ้าเรือที่นาน ๆ มาที่ไม้คูณเคย เก็บวาละ 20 บาท ¹ โขงอกของครอเหล็กกล่าวไว้ในสมัยรัชกาลที่ 2 เรือ 3 เสา เก็บวาละ 80 บาท เรือ 2 เสาครึ่ง เก็บวาละ 40 บาท ²

การเก็บภาษีสินค้าขาเข้านั้น กรุงเก่าจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น เก็บร้อยละสามสำหรับเรือไปมา เรือขี้นาน ๆ เข้ามาครั้งหนึ่งก็เก็บร้อยละห้า ในสมัยรัชกาลที่ 2 เก็บร้อยละแปด

ภาษีสินค้าจากนอกนั้น ไม่ปรากฏว่ากรุงเก่าเก็บเท่าไร ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีการเก็บภาษีเป็นอย่าง ๆ ตามชนิดของสินค้า เช่น เก็บภาษีขาออกของน้ำตาลทรายหยาบละ 50 สตางค์

พระคลังสินค้ามีหมายประกาศบังคับว่าสินค้าบางอย่าง เช่น ฝรั่ง ผาง คีบูก สริกไทย งา ช้าง รวง ชื้อขายได้แต่เป็นของหลวง เมื่อราษฎรหาสินค้านั้น ๆ มาได้ต้องขายให้แก่พระคลังสินค้าแห่งเดียว ขายให้ผู้อื่นไม่ได้ ผู้ที่ไปมาค้าขายชาวต่างประเทศก็ต้องมาขายที่สินค้านั้น ๆ จากพระคลังสินค้าไปจำหน่าย วิธีการเช่นนี้จึงเป็นกำไรแก่พระคลังสินค้า

¹ คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, (พระนคร : อัสสัมชัญ, 2507), หน้า 281.

² John Crawford, A Journal of an Embassy from the Governor-General of India to the Courts of Siam and Cochin-China, (London, 1967), pp. 381 - 3.

การซื้อของหลวงนั้นคือ การรัฐบาลต้องการสิ่งของไว้ใช้ในราชการ เช่น อาวุธ สำหรับป้องกันพระนคร รัฐบาลก็สั่งให้ขอค่าจากต่างประเทศหาซื้อมาขาย ถ้ามีเรือจากต่างประเทศบรรทุกสินค้าที่ราชการต้องการใช้เข้ามารัฐบาลต้องซื้อไปก่อน ดังนั้นจึงเกิดเป็นธรรมเนียมว่าเมื่อมีเรือมาจากต่างประเทศ เจ้าพนักงานของรัฐบาลต้องลงไปตรวจสินค้าที่รัฐบาลต้องการก่อน เมื่อพบแล้วก็ถือใบหมายขายแก่ผู้ใด เมื่อเหลือสินค้าที่รัฐบาลไม่ต้องการแล้ว จึงยอมให้จำหน่ายแก่คนทั่วไป ยิ่งเป็นอาวุธยุทโธปกรณ์ เช่น ปืนซึ่งเป็นของที่ต้องการใช้ในทางราชการ เมื่อมีเข้ามารัฐบาลก็บังคับซื้อซึ่งพอถ้าก็มีกำไรราคาต่ำ แต่ค่าเงินของถวายของค่าก็จะได้รับของพระราชมานเป็นสิ่งตอบแทนคุ้มราคาค่าเงิน และยังได้รับอนุญาตให้จำหน่ายสินค้าอื่นใดสะดวกด้วย โดยถือเป็นความชอบที่นำเงินมาถวาย จึงปรากฏในพระราชพงศาวดารว่า เมืองนั้นเมืองนี้นำปืนมาถวายอยู่เนือง ๆ

สังฆราชปาลเลโกซ์ (Pallegoix) ได้กล่าวถึงการค้าขายของประเทศสยามไว้ในหนังสือ "Description du Royaume Thai on Siam" ว่า

"ราชอาณาจักรสยามน่าจะเป็นประเทศแห่งการค้าโดยธรรมชาติ เพราะเมืองท่าบนทะเลอันใหญ่ทั้งสี่สายนั้น ล้วนเป็นแหล่งเปิดสำหรับผลิตผลภายในประเทศตั้งแต่อหฺรมแลนจรลเรตประเทศจีนที่ลงมาได้เกือบ เพราะฉะนั้นจึงจึงสังเกตได้ว่า มีหัวการค้าอยู่ด้วยกันทั้งสิ้นจากเหนือจรดใต้ ล้วนแต่มีการเกวียนไต่ไปทั่ว ล่าคลองแม่แก้วเป็นเส้นทางจราจรของเรือเป็นอันมาก ซึ่งนำสินค้ามาขายลงในร้านค้าหรือคลังสินค้าในพระนคร ภายในประเทศการค้ามักจะดำเนินไปด้วยการแลกเปลี่ยนสินค้ากันเสียเป็นอันมาก โดยเฉพาะพวกคนจีนมีทุกแห่งหน..."¹

¹ Mgr. Pallegoix, เล่าเรื่องกรุงสยาม, แปลจาก Description du Royaume Thai on Siam, โดยสันต ท. โทมอบุตร, (พระนคร : ดาวเด่น, 2506), หน้า 305.

เมื่อพูดถึงการค้าก็ต้องมีเรื่องเกี่ยวเนื่องกับการต่างประเทศด้วย ในสมัยกรุงธนบุรีนั้น ไทยมีสงครามจับเกี่ยวกับพม่าเป็นส่วนใหญ่ นอกจากพระเจ้าแผ่นดินก็เอาพระทัยใส่ทำนุบำรุงการค้าขายกับจีน อินเดีย และฮอลา เมื่อตั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 1 แห่งสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ งานบ้านเมืองยุ่งอยู่กับการสู้รบกับพม่าและการก่อสร้างสร้างบ้านเมืองใหม่ ตลอดก็เป็นเวลาที่ชาวยุโรปกำลังรวบรวมการสงครามกันไปเลียบซึ่งกันเวลาหลายปี ดังนั้นนาน ๆ ครั้งจึงจะมีเรือลูกค้าฝรั่งเข้ามาในกรุงเทพฯ ลักค้าหนึ่ง ที่ปรากฏคือ ใน พ.ศ. 2329 (ค.ศ. 1786) ซึ่งเป็นปีที่ 5 ในรัชกาลที่ 1 องคนวีเสนาโคเชษฐอักษรสาส์นของอุปราชโปรตุเกสผู้ครองเมือง มาเก๊า เข้ามาดูวาทพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ปรากฏว่าชาวยุโรปเห็นมาสนใจประเทศทางตะวันออกอย่างจริงจังอีกครึ่งหนึ่ง เมื่อสงครามไปเลียบโลกสิ้นสุดลงแล้วราวพุทธศตวรรษที่ 24 หรือราวคริสต์ศตวรรษที่ 19 สำหรับประเทศสยามนั้น สัมพันธภาพกับชาวตะวันตกในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เริ่มขึ้นในรัชกาลที่ 2 และเสนาบดีแห่งตระกูลขุนนางได้เข้ามามีบทบาทในการติดต่อมีความสัมพันธ์กับต่างประเทศเรื่อยมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 หลังจากที่ยุทธการของตระกูลนี้ได้เคยมีบทบาทในกิจการคลังและการต่างประเทศมาแล้วในสมัยกรุงศรีอยุธยา

มีข้อสังเกตเกี่ยวกับการค้าขายของไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น คือ

ประการแรก เมืองไทยมีไม้ดี คือเรือกำปั่นดีและราคาเขา จึงมีชาวต่างประเทศมาขอต่อเรือปีละหลาย ๆ ลำ

ประการที่สอง การส่งเรือไปค้าขายต่างประเทศนั้นได้กำไรมาก จึงเกิดต่อเรือกำปั่นหลวงไปค้าขาย เจ้าชายและขุนนางไทยมีทุนทรัพย์ก็จัดเรือไปค้าขายทางตะวันตกถึงอินเดีย ทางใต้ถึงชวา สุมาตรา ส่วนทางตะวันออกไปชวา จีน และญี่ปุ่น เป็นดังนี้มาตั้งแต่ครั้งกรุงเก่า ครั้นเสียกรุงแล้ว ขณะที่ยุทธการเมืองใหม่นั้น ไม่มีผู้ใดเอาใจใส่เรือการค้าขาย ส่วนพวกฝรั่งทางยุโรปก็อยู่ในสมัยจักรพรรดินโปเลียนที่ 1 แห่งฝรั่งเศสกำลังทรงแผ่ขยายพระราชอำนาจโดยการทำสงคราม ยุโรปตัวหันอยู่กับการทำสงครามไปเลียบ จึง

ไม่ค่อยมีพ่อค้าฝรั่งเข้ามาค้าขายในกรุงสยาม ในรัชกาลที่ 1 เรือที่เข้ามาค้าขายด้วยใหญ่เป็นแค่เรือจีนและแขก มาในรัชกาลที่ 2 ฝรั่งจึงเริ่มหันมาสนใจค้าขายกับไทยอีก และมีการทำสนธิสัญญาทางไมตรีต่อกันในรัชกาลต่อ ๆ มา

ซึ่งพระราชปาล เลอเกวซ์ เขียนเกี่ยวกับพ่อค้าในกรุงสยาม ว่า

"พ่อค้าที่สำคัญ คือ พระเจ้าแผ่นดิน พวกเจ้านาย พวกเสมานัด พ่อค้าจีน ขุนนางชั้นผู้ใหญ่ ชาวมลายู และชาวอาหรับ มีพ่อค้าชาวอังกฤษ 1 คน ฮอลันดา 1 คน และโปรตุเกส 1 คน ทุก ๆ ปีพระเจ้าแผ่นดินส่งเรือสินค้า 15 ถึง 20 ลำไปยังสิงคโปร์ ชวา และเมืองจีน พวกข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ส่งไปบางคนละ 2 ถึง 3 ลำสำเภ... ในพระนครมีโรงรับกำสร้างอันใหม่เสมอ มีเรือจากเมืองจีน เป็นจำนวนมากบรรทุกสินค้าและผู้คนเป็นพัน ๆ เพื่อพยกเข้ามาจำหน่ายที่กันในประเทศสยาม"¹

จะเห็นได้ว่า บรรดาชนชั้นสูงของไทยต้องได้กำไรจากการค้าขายกับต่างประเทศ โดยเฉพาะกับพวกจีน เคียง ชวา และจีนอย่างแน่นอน ดังนั้นจึงนิยมแต่งเรือไปค้าขายกันมา รวมทั้งเสมานัดแห่งอระกูลมุนนาคด้วย จึงทำให้บุคคลเหล่านี้มีความมั่งคั่งขึ้นเรื่อย ๆ ขึ้น เป็นปัจจัยทำให้มีพลังอำนาจและความมั่งคั่งมากยิ่งขึ้นเป็นลำดับ นอกจากนี้ข้อความนี้ยังแสดงว่าชาวจีนซึ่งมีความสัมพันธ์กับไทยมาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานีเป็นต้นมา ได้อพยพเข้ามาอยู่ในประเทศไทยเป็นจำนวนมากในปีหนึ่ง ๆ ซึ่งจะก่อให้เกิดผลอย่างใหญ่หลวงแก่ประเทศไทยโดยเฉพาะในด้านเศรษฐกิจ แรงงาน และด้านเสถียรภาพความมั่นคงของประเทศไทยในสมัยต่อมา

ประการที่สาม การที่ชาวต่างประเทศมาค้าขายในเมืองไทยนั้น ฝรั่งปฏิบัติติดกับจีนและแขก ทั้งนี้เป็นมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาแล้ว ฝรั่งถือคนว่าเป็นชาติเจริญกว่าชาวตะวันออก มีอำนาจุญชกัณฑ์พิศกว่า เมื่อมาค้าขายทางทวีปเอเชียก็มักให้อ่านาจทวยแอมระหว่างฝรั่งกับชาติด้วยกันเองก็มารบแกลงแย่งกัน ในดินแดนตะวันออก ถึงผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน และบางครั้งก็ขายตัวเข้าควบคุมปกครองบ้านเมืองที่ตนมาค้าขายเสียด้วย

1

Mgr. Pallegoix, op.cit. (ฉบับแปล), หน้า 305 - 306.

เช่น เริ่มด้วยการขอเช่าสถานีไว้อินคา แล้วเคยสร้างป้อมมีทหารประจำการอยู่ด้วย ฝ่าย
พ่อค้าจีนและแขกเดินไปมาค้าขายบ้านเมืองก็คึกคักขยับโยมั้งกับเจ้าของบ้านเมืองนี้ ๆ หาก
ประโยชน์แลเฉพาะการค้าขายของคน ถึงนั้นไทยจึงมักขอโอกาสขายแลกกับพ่อค้าจีนและแขก
ยิ่งกว่าฝรั่ง ถึงกับตั้งเป็นขุนนางของไทย

เมื่อความรุ่งเรืองของไทยเป็นเช่นนี้ ชาวยุโรปที่เข้ามาค้าขายในสมัยรัชกาลที่ 2
และที่ 3 แห่งกรุงศรีอยุธยาจึงประสบความยากลำบากในการค้าขาย ถึงที่ส่งมราช-
ษาลเลอแก้ว กล่าวไว้ว่า

"สำหรับชาวยุโรป มีข้อยากอยู่ 3 ประการที่ชักขวางการค้าของเรา คือ

1. ขอยากในการจำหน่ายสินค้าของศโยภายในเวลาอันรวดเร็ว
2. ขอยากในการให้ได้รับการชำระเงินภายในเวลาอันสั้น
3. ขอยากในการให้ได้รับการบรรทุกสินค้ากลับไปได้โดยฉับพลัน

การมาค้าขายต้องเสียเวลาเป็นเดือน ๆ กว่าจะขายและซื้อสินค้าได้... จน
ทำให้บาทหลวงโจเซฟ โลรังค์ กล่าวไว้เป็นคดีว่า ถ้าใครจะคิดมาค้าขายกับประ-
เทศสยามแล้ว ต้องนำกำปั่นมาสามลำ ลำหนึ่งบรรทุกของขวัญบรรทุกการมาจ้มน-
ทองพระเจ้าแผ่นดินและพวกเสนาบดี ลำหนึ่งบรรทุกสินค้า อีกลำหนึ่งบรรทุกเอา
ความมอดทนมาด้วย ส่วนคนจีนกับคนอาหรับนั้น อาศัยความสันต์คเงินกรฉิ่งงูวี่
คำเนนการค้าอันถูกต้องกับประเทศสยาม¹

ส่วนการฟื้นฟูวัฒนธรรมและศิลปะกรรมต่าง ๆ นั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า-
จุฬาโลกทรงดำเนิการโดยเสียดนแดนความเจริญรุ่งเรืองครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นสำคัญ

ด้านความสัมพันธ์กับต่างประเทศแบ่งออก เป็นความสัมพันธ์แบบที่เป็นศัตรูกันคือกับ
พม่า แบบที่ไทยต้องเป็นฝ่ายให้ความช่วยเหลือคือการติดต่อกับประเทศเขมรและญวน ใน
ด้านติดต่อกับชาวยุโรปคือกับอินเดีย ชวา จีน และมีชาวตะวันตกบางซึ่งกล่าวมาแล้วโดยสัง-
เขปในด้านเศรษฐกิจ

¹ Mgr. Pallegoix, op. cit., (ฉบับแปล), หน้า 306 - 307.

สำหรับความสัมพันธ์กับพม่า นั้น มีการทำสงครามกัน 7 ครั้งในรัชกาลที่ 1 คือ ตั้งแต่ พ.ศ. 2328 (ค.ศ. 1785) ถึง พ.ศ. 2345 (ค.ศ. 1802) โดยเริ่มด้วยสงครามครั้งยิ่งใหญ่เรียกว่าสงครามเก้าทัพ และสิ้นสุดลงด้วยสงครามที่ไทยสามารถขับไล่พม่าออกจากเขตลพบุรีได้ ผู้ซึ่งมีส่วนช่วยในการป้องกันประเทศอย่างเข้มแข็ง คือ กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท "วังหน้า" กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข "วังหลัง" เจ้าพระยามหาเสนา (ปลื) ซึ่งไต่ตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 1 ในราชการสงครามหลายครั้งจนกระทั่งได้รับพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นสมุหพระกลาโหมคอนันรัชกาลที่ 1 และนับเป็นสมุหพระกลาโหมคนแรกของสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ นอกจากนี้ท่านยังเป็นญาติกับนายบุญนาคซึ่งเป็นนักรบผู้มีความสามารถอีกท่านหนึ่ง และในบั้นปลายของชีวิตนายบุญนาคได้เป็นเจ้าพระยาอรรคมหาเสนาที่สมุหพระกลาโหมต่อจากเจ้าพระยามหาเสนา (ปลื)

ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับเขมรและญวนในรัชกาลที่ 1 นั้น มีผลสืบเนื่องกันสำคัญต่อเหตุการณ์เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับประเทศทางตะวันออกในรัชกาลต่อ ๆ มา ในรัชกาลที่ 1 นั้น พระมหากษัตริย์ไทยทรงเป็นผู้ประกอบพิธีราชาภิเษกเจ้าผู้ครองเขมร และปรากฏว่าปลายรัชกาลนี้พระอุทัยราชาซึ่งเป็นเจ้าผู้ครองเขมรไปยึดไม่เอาจากญวนและกระด้างกระเดื่องต่อไทยในรัชกาลต่อ ๆ มา ส่วนญวนเองถึงแม้ว่าในสมัยรัชกาลที่ 1 จะมีความสัมพันธ์อันดีต่อไทย เพราะองเชียงสือหรือพระเจ้าเวียงคานมญาลองกษัตริย์ญวนทรงระลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 1 ซึ่งให้ทรงชุบเลี้ยงพระองค์มาเมื่อเกิดกบฏไทเซิน (Tay-son) ในเมืองญวน แต่มาในระยะหลังตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 2 เป็นต้นมา ญวนพยายามเข้าไปเกี่ยวข้องกับเขมรจนเกิดกรณีพิพาทกับไทย ทำให้เกิดสงครามครั้งใหญ่ในสมัยรัชกาลที่ 3 คือ "อันนัมสยามบุตช" กินเวลายาวนานถึง 14 ปี ตั้งแต่ พ.ศ. 2376 ถึง พ.ศ. 2390 (ค.ศ. 1833 - 1847) และเสนาบดีแห่งตระกูลบุญนาคมีบทบาทเกี่ยวข้องกับ

ส่วนด้านการติดต่อเป็นไมตรีกับประเทศที่อยู่ห่างไกลในสมัยรัชกาลที่ ๑ นั้น ส่วนใหญ่เป็นการติดต่อกับจีน ส่วนเกี่ยวกับสมัยกรุงธนบุรี โดยยังคงส่งเครื่องบรรณาการไปให้เงินตามโบราณราชประเพณีเพื่อมุ่งความสละสลวยแก่การค้าขายเป็นสำคัญ ในรัชกาลนี้ ก็มีทูตโปรตุเกสเดินทางมาถึงกรุงเทพฯ ด้วย แต่เมื่อได้ความแน่ชัดว่าทูตนั้นมาจาก มาเก๊าอันเป็นเมืองขึ้นของโปรตุเกสหรือมาจากลิสบอนอันเป็นนครหลวงของโปรตุเกส กราบบังพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จออกประทับที่พระตำหนักและพระราชสาสน์ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ส่วนพระราชสาสน์ตอบก็ให้เชิญไปยังเรือสลูบโดยชบวนเรือกัญญาณะภูตโปรตุเกสนี้เป็นคณะทูตราชทูตยุโรปคณะเดียวที่มาเจริญสัมพันธไมตรีกับเมืองไทยในรัชกาลที่ ๑ นอกจากนี้ไทยยังเริ่มมีความสัมพันธ์กับอังกฤษอย่างไม่เป็นทางการ กล่าวคือ ฟรานซิส ไลท์ (Francis Light) เห็นว่าเกาะหมากหรือปีนังเป็นจุดเริ่มต้นของการขยายอิทธิพลของอังกฤษในแหลมมลายู ฟรานซิส ไลท์ ผู้นี้ ต่อมาได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์จากพระเจ้าแผ่นดินอังกฤษเป็นเซอร์ เขาเป็นผู้อาวุโสฐานอิทธิพลอังกฤษในปีนังเป็นแห่งแรก ฟรานซิส ไลท์ ได้รับมอบเกาะหมากจากพระยาไทรบุรีใน พ.ศ. ๒๓๒๙ (ค.ศ. ๑๗๘๖) โดยอาศัยการนำสัญญาชั่วคราวว่า บริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษจะรวมได้ไทรบุรีไว้กับอิสรภคณาจากกรุงรัตนโกสินทร์ แต่ใน พ.ศ. ๒๓๓๐ (ค.ศ. ๑๗๘๗) รัฐบาลอังกฤษในอินเดียไม่สนับสนุนสัญญาดังกล่าว จึงทำให้พระยาไทรบุรีโกรธเคือง พยายามจะขับไล่อังกฤษออกไปเสียจากเกาะหมากใน พ.ศ. ๒๓๓๔ (ค.ศ. ๑๗๙๑) แต่ไม่ปรากฏว่าได้ทำคามที่กล่าวไว้แต่อย่างใด ขณะที่พระยาไทรบุรีทำความตกลงกับฟรานซิส ไลท์ ใน พ.ศ. ๒๓๒๙ นั้น ไทยกำลังติดพันศึกพม่าอยู่ จึงยังไม่มีโอกาสปราบเมืองขึ้นพม่ามลายูได้ ส่วนบริษัทอีสต์อินเดียก็ถือว่าเมืองไทรบุรีเป็นเมืองขึ้นของไทย จึงไม่ยอมรับรองสัญญาพันธมิตรที่ฟรานซิส ไลท์ ทำไว้ ชาวอังกฤษในแหลมมลายูจึงพากันไม่พอใจ เพราะเกรงว่าจะต้องอยู่ใต้อำนาจไทย และหวังจะขยายการค้าขายของตนให้กว้างขวางยิ่งขึ้นในหัวเมืองมลายูโดยอิสระเสรี ส่วนฟรานซิส ไลท์ ได้เข้ามาเฝ้าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และทูลเกล้าฯ ถวายคัมภีร์แปลพระคัมภีร์ ๑ เล่ม และเป็นคัมภีร์เงิน ๑ กระบอก เป็นการผูกไมตรีกับไทย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑ ทรงแต่งตั้งให้ฟรานซิส

โล่ห์ เป็นขุนนางโดยมีราชทินนามว่า "พระยาราชนิกุล" นับเป็นชาวยุโรปคนแรกในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ได้รับบรรดาศักดิ์ของโพล สำหรับเรื่องตัวเมืองมลายูนี้ ต่อมาก็จะถอดความพงศาวดารไสลย์ไทย เสนอเกี่ยวกับเขมรและญวน ปรากฏว่าเสนาบดีแห่งตระกูลขุนนางไสลย์ส่วนรวมคำเนินการเกี่ยวกับเรื่องตัวเมืองมลายูในสมัยรัชกาลที่ 3 ด้วย สำหรับเสนาบดีที่ควบคุมงานด้านการศึกษาและการต่างประเทศในรัชกาลที่ 1 คือ เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ซึ่งเป็นนักวิญญูที่มีความสามารถและมีชื่อเสียงในด้านเรียบเรียงวรรณกรรมทั้งร้อยกรองและร้อยแก้ว

ใน พ.ศ. 2346 (ค.ศ. 1803) สมเด็จพระอนุชาธิราชกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทประชวรหนักและเสด็จทิวงคตเมื่อวันที่ 30 พฤศจิกายน พระชนมายุได้ 60 พรรษา ปรากฏว่าพระโอรสสองพระองค์ของกรมพระราชวังบวร ๆ คือ พระองค์เจ้าลาภกวนและพระองค์เจ้าอินทปัตย์ข้าราชการวังหน้าบางคนก็ตกบุญ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกวังใต้เข้าไปประหารชีวิต และเมื่อทรงทราบว่าสมเด็จพระอนุชาธิราชเอาพระทัยเข้ากับพวกกบฏ ก็ทรงเสียพระทัยมาก เมื่อถึงกำหนดจะพระราชทานเพลิงพระศพ ทรงเตรียมจะไม่เสด็จ โดยมีพระราชดำรัสว่า สมเด็จพระอนุชา ๆ ทรงรัก "ลูกหลาน" มากกว่าแผ่นดิน แต่ในที่สุดก็ทรงปฏิบัติตามคำแนะนำของเสนาบดีอาวุโส คือ เสด็จไปพระราชทานเพลิงพระศพ ในบรรดาเสนาบดีผู้ใหญ่ซึ่งพูดเสนอความเห็นต่าง ๆ ใต้นั้น จงรวมทั้งเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (มุนนาก) สมุหพระกลาโหมด้วย หลังจากนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกไม่ได้ทรงแต่งตั้งเจ้านายพระองค์ใดเป็นกรมพระราชวังบวร ๆ แทน พระเจ้าเวียงคานมญาของจึงมีทุกศักราชรวมหมู่ผู้ใหญ่จึงมีตำแหน่งวังหน้า เพราะเจ้านายชั้นผู้ใหญ่สิ้นพระชนม์หลายองค์แล้ว กรมพระราชวังหลังสิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 2349 (ค.ศ. 1806) ส่วนเจ้านายที่ยังทรงพระชนม์อยู่ก็อยู่ในระดักับเจ้ากัณฑ์ทั้งทางยศและชนมายุ เกรงจะเกิดมีการแย่งแย่งกัน เพราะอาจจะไต่แผ่นดิน และพระบาทสมเด็จพระ-

พุทธชยดศำจุฬำโลกศัทรงพระชรำมำกแล้ว ควรรีบจัดกำรเรื่องน้เสีย¹ พระบำหลม-
เค็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกำลศั 1 มีศรงเชื่องังควำมคึกเตบตีศั จึงไปรศ ๗ กระช่ำตำมค้ำ
แนะน่ำนั้น ตั้งนั้นโย พ.ศ. 2350 (ค.ศ. 1807) พระองค้จ้งไปรศเกล้า ๗ ตั้งสม-
เค็จพระรำชโอรสเจ้ำกำกรมหลวงอิศรสุนทรขึ้นเป็นพระมหมำลูปรำช "วังหน้า" ทรงจัด
เป็นพระรำชพิธีศำคัญ คร้งน้เป็นคร้งเกี่ยวในประวัติของพระบรมรำชจักรีวงศ์พระรำช-
โอรสพระองค้ใหญ่ในพระมหมำลศัตรีษัฎศรงครองแนะคิมได้รับแต่งตั้งเป็นวังหน้า²

ปรำกฏว่ำตอนปลำยแนะคิมรัชกำลศั 1 นั้น ผู้ที่ร่วมรำชกำรมำกกับพระบำหลม-
เค็จพระพุทชยดศำจุฬำโลกตั้งแต่เป็นชนสำมัญส่วมำกลงลัมไปก่อนพระองค้ เชน เจ้ำ-
พระยำมหมำเสนำ (ปลี) กรมพระรำชวังมวรมหำสุรฉิ่งหมำท กรมพระรำชวังมวรสถำนพิมุข
และเจ้ำพระยำอรกรมหมำเสนำ (บุญนาค) ซึ่งถึงแก่อศัญกรรมใน พ.ศ. 2348 (ค.ศ.
1805) เป็นเชน ตั้งนั้นพระองค้จ้งยำจะทรงว่ำเหวออยู่มำกคชนนั้นปลำยแห่งพระชนม์ชีพ
อย่ำงไรก็ตำมพระองค้ไศทรงปฏิบัติพระรำชำนุกิจอย่ำงสม่ำเสมอตลอดคมำ³ และที่ศำคัญ
คือพระองค้ทรงพระรำชอุศศำหะเสค้จ้อออกขุนนงำที่มีมุขพระที่นั่งไฟศำลทักหมิงมิไคขำค แต่
ว่ำทรงพระชรำมำกจนไม่อำจเสค้จ้ทองพระโรงโดยประหัมบัน ๗ ไค้แล้วก็ตำม ในที่สุด
พระบำหลมเค็จพระพุทชยดศำจุฬำโลกประชวรหนักและเสค้จ้สวรรคตเมื่อวันที 7 กันยายน
พ.ศ. 2352 (ค.ศ. 1809) พระชนมำยุไค้ 72 พรรชำ และเป็นปีที 28 แห่งรัชกำลศั 1
ปรำกฏว่ำก่อนสวรรคตทรงมีพระลศิตี และทรงสมำมรถมอพระสมบัติแกสมเค็จพระรำชโ-
อรส เจ้ำกำกรมหลวงอิศรสุนทรไค้เป็นผลให้กำรสืบรำชสันติวงศ์ค้อมำไม่ยุ่งยำก ซึ่งผิดกับ
เหตุกำรณ้เมื่อพระบำหลมเค็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกำลศั 2 เสค้จ้สวรรคตซึ่งเหตุกำรณ้คร้งนั้น

¹ เจ้ำพระยำพิพำกรวงศ์, พระรำชพงศำวกำรกรุงรัตนโกสินทร์รัชกำลศั 1,
หนำ 276 - 7.

² พระองค้เจ้ำจุลจกรหงษ์, เจ้ำชีวก, หนำ 208.

³ เจ้ำพระยำพิพำกรวงศ์, เรื่องเค็ม, หนำ 308 - 310.

ทำให้เสนาบดีแห่งตระกูลขุนนาง เข้ามามีบทบาทและอิทธิพลเป็นอย่างมากในการอยู่ เชิญอยู่
จะเป็นพระมหากษัตริย์ของกรุงสยามต่อไปถึง 3 รัชกาล คือ ตั้งแต่รัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาล
ที่ 5 และเป็นปัจจัยอีกประการหนึ่งที่ทำให้เสนาบดีแห่งตระกูลนี้ เข้ามามีบทบาทในการปก-
ครองประเทศสยามอย่างมากมาเห็นอรุณางตระกูลอื่น ๆ โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 4
และต้นแผ่นดินรัชกาลที่ 5

บทบาทของเสนาบดีแห่งตระกูลขุนนางในสมัยรัชกาลที่ 1

ในแผ่นดินของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 1 ระหว่าง พ.ศ. 2325
ถึง พ.ศ. 2352 (ค.ศ. 1782 - 1809) เจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (ขุนนาง) ซึ่ง
เป็นต้นตระกูล "ขุนนาง" มีบทบาทในคานกลาง ๆ คือ

1. ด้านการรบ ตำแหน่งสูงสุดชายของนายขุนนาง คือ ตำแหน่งเจ้าพระยาอรรคมหาเส-
นาที่สมุหนะรชกาลใหม่ จะเห็นได้ว่าท่านเป็นนักรบที่มีความเก่งกล้าสามารถคนหนึ่งของประ-
เทศสยาม จนได้รับตำแหน่งสูงสุดในทางทหารก่อนันมีหลายแห่งชีวิต นับว่าเป็นเกียรติประ-
วัติแห่งตัวท่านเองและตระกูลของท่าน

นายขุนนางเป็นนักรบตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 1 ไปใน
สงครามต่าง ๆ ตั้งแต่ครั้งพระองค์ยังเป็นเจ้าพระยาจักรีรับราชการกับพระเจ้ากรุงธนบุรี
ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 1 บ้านเมืองยังไม่สงบเรียบร้อยนัก พม่ายกทัพมารุกรานไทยถึง 7
ครั้ง ในการรบแทบทุกครั้งนายขุนนางร่วมออกรบด้วย แสดงว่าท่านเป็นผู้หนึ่งที่มีบทบาท
ในการปกป้องรักษาเอกราชและเสถียรภาพของประเทศไทยตั้งแต่เริ่มแรก ดังจะเห็นได้
ต่อไปนี้

ครั้งแรก เจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (ขุนนาง) ครั้งยังเป็นที่พระยาอุไทย-
ธรรมได้ออกรบกับพม่าเมื่อ พ.ศ. 2328 (ค.ศ. 1785) พระเจ้าปะดุงกษัตริย์พม่า
ยাত্রากองทัพมาตีกรุงสยาม นับเป็นศึกครั้งยิ่งใหญ่ซึ่งเรียกว่า สงครามเก้าทัพ

สงครามคราวนั้น หมายกัณฑ์มาหลายทาง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 1 มีพระบรมราชโองการให้พระยาอุไทยธรรมยกทัพไปตั้งรับหน้าเมืองนครสวรรค์ แม่ทัพใหญ่ที่สำคัญฝ่ายไทยได้แก่ กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท และสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ กรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์ ปรากฏว่าไทยสามารถต่อต้านทัพพม่าได้และยังขับไล่พม่าออกไปจากพระราชอาณาเขตของประเทศสยามข้างขึ้นได้จริง

หลังสงครามครั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงพระประชวรหนัก นายทัตยาของหังปวงและเลือนยศ โภยสมภวร นกความชอบ สำหรับพระยาอุไทยธรรมได้เลื่อนชั้นเป็น เจ้าพระยาบวรราชนอกจากนี้ยังมีข้าราชการอีกหลายคนที่ได้รับรางวัลถึงคือ กรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์ได้ทรงเลื่อนชั้นเป็นกรมพระอนุรักษ์เทเวศร์ คำว่าพระเกียรติยศในที่กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข ซึ่งเรียกสามัญว่า "วังหลัง"

ครั้งที่สอง ทัพหลวงของกรุงเทพฯ ยกไปตีเมืองทวายเมื่อ พ.ศ. 2330 (ค.ศ. 1787) นับเป็นสงครามระหว่างไทยกับพม่าครั้งที่ 4 ในรัชกาลนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 1 มีพระราชดำริว่าควรยกทัพไปตีเมืองทวายเป็นการตอบแทนพม่าบ้าง ก็จะได้ใช้ทวายเป็นทางไปตีพม่าต่อไป พระองค์ทรงเป็นแม่ทัพใหญ่ยกไปเอง และโปรดให้เจ้าพระยาบวรราช (บุญรอด) เป็นกองหน้า ครั้นนี้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร (รัชกาลที่ 2) ซึ่งมีพระชนมายุยังน้อยเสด็จไปในกองทัพในฐานะยกกระบัตรกองรบ แต่ปรากฏว่าการสงครามคราวนี้ไม่ได้ผลถึงพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 1 เพราะหมกทางไปยังเมืองทวายทุรกันดาร ต้องข้ามภูเขา ภูเขาและหาหนะไ้กับความยากลำบาก ถึงกับมีพระราชโองการดำรัสว่า "ไม่รู้ว่"

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1,
หน้า 134.

ทางนี้เดินยาก พาลูกหลานมาได้ความลำบากยิ่งนัก^๑ อย่างไม่รู้ก็ตามที่หน้าของเจ้า-
พระยารัตนาธิเบศร์ เจ้าพระยามหาเสนา และเจ้าพระยาบรมราชโอรสธำมรงค์กษัตริย์ของหลวงพวย
และดอมเมืองไว้ได้ แต่ไพร่พลอดโรยละขาดเคอนเสียบ้างอาหาร พระบาทสมเด็จพระ-
เจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑ ทรงพระราชดำริว่า ถึงจะตีได้ก็ตองไถ่โดยยากและคงจะรักษาเมือง
ไว้ลำบาก จึงโปรดฯ ให้เลิกทัพกลับ

ต่อมา พ.ศ. ๒๓๓๔ (ค.ศ. ๑๗๙๑) พระยาทวายมาขอสวามิภักดิ์กับไทย โดย
มักใหญ่ใฝ่สูงหวังเป็นเมืองขึ้นไทยในฐานะเจ้าประเทศราช แต่พระบาทสมเด็จพระเจ้า-
อยู่หัวรัชกาลที่ ๑ ทรงคอนรั้มและพระราชทานบำเหน็จรางวัลเป็นอัฐนพระยามานกรหรือ
เจ้าเมืองชั้นเอกเท่านั้น พระยาทวายจึงไม่พอใจ เมื่อพระยาทวายมาขอสวามิภักดิ์กับ
นั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑ ทรงรับทางไมตรี และโปรดฯ ให้เจ้าพระ-
ยามราช (บุญนาค) เป็นแม่ทัพออกไปช่วยรักษาเมืองทวาย แต่ปรากฏว่าเมื่อเจ้าพระยาม-
ราชไปถึง เห็นท่าที่ของพระยาทวายรวนเรไม่สวามิภักดิ์กับใจจริง จึงกราบทูลมายัง
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑ จึงรับสั่งตั้งกรมการผู้ใหญ่คนหนึ่งเป็นพระยาทวาย
แล้วเอาตัวพระยาทวายคนเดิมมาเลี้ยงไว้ในกรุงเทพฯ ได้พระราชทานที่ให้ตั้งบ้านเรือน
อยู่ ณ ตำบลคอกกระบือ คือ แถบใกล้วัดยานนาวาปัจจุบันนี้ แถบนั้นจึงมีนามว่าบ้านทวาย
เมื่อพระเจ้าแผ่นดินทรงทราบว่าไทยได้เมืองทวาย มะริด และตะนาวศรีเป็นเมืองขึ้นแล้ว
จึงจัดทัพลงมาจะปราบเมืองทวาย แต่ทางเมืองไทยก็เตรียมรบพม่าเช่นเดียวกัน จึงเกิด
เป็นศึกครั้งที่ ๕ ระหว่างไทยกับพม่าในรัชกาลนี้

ครั้งที่สาม ไทยยกทัพหลวงไปตีพม่าเป็นสงครามครั้งที่ ๕ ใน พ.ศ. ๒๓๓๖
(ค.ศ. ๑๗๙๓) พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑ ทรงพระราชดำริกับสมเด็จพระ-
อนุชาธิราชกรมพระราชวังบวรฯ ว่า เมื่อโจมตี มะริด ตะนาวศรี และทวายแล้ว กวرتคือไป

^๑ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๑,
หน้า ๑๖๗.

ให้ถึงเขตแดนพม่า จึงโปรดฯ ให้เกณฑ์ทัพ ให้เจ้าพระยารัตนาธิเบศร์ เจ้าพระยามหาเสนา ยกไปสมทบทัพเจ้าพระยามหาราชที่เมืองทวาย แต่ปรากฏว่าพวกทวายกลับใจเป็นกบฏ เพราะค่าบู๊ยก จึงเกิดการต่อสู้กันขึ้น พวกพม่าช่วยเหลือพวกทวายรบไล่ทัพไทยแตกกระจายไป คราวนี้เจ้าพระยามหาเสนา (ปลื) ตายในที่รบ คนไทยตายเป็นอันมาก แม่ทัพฝ่ายไทยที่เหลือจึงต้องยกทัพกลับ

ครั้งที่สี่ สงครามระหว่างไทยกับพม่าครั้งที่ 7 ใน พ.ศ. 2345 (ค.ศ. 1802) แต่เป็นครั้งที่ 4 ที่เจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (บุนนาค) ครั้นยังเป็นเจ้าพระยามหาราชออก รบรบด้วย ก็ครั้งนี้เป็นคราวที่ไทยขับพม่าออกจากดินนาไทย เมืองเชียงแสน แต่ใน พ.ศ. 2346 (พ.ศ. 1803) กรมพระราชวังบวรา ซึ่งเป็นแม่ทัพใหญ่ประจวบพระโรคนี้ว จนต้องเสด็จกลับกรุงเทพฯ กระทั่งใน พ.ศ. 2347 (ค.ศ. 1804) กรมหลวงเทพหริ-รัถย์ และเจ้าพระยามหาราชยกทัพขึ้นไปล้อมเมืองเชียงแสน แต่ตีหักเอาเมืองไม่ได้ หอคือมีข่าวว่ากองทัพเมืองอังวะจะยกมาช่วยเมืองเชียงแสน ประกอบกับผู้คนในกองทัพไทย เจ็บป่วย เสี่ยงอาหารก็ขบลง กองทัพไทยจึงล่าถอยลงมา เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่-หัวรัชกาลที่ 1 ทรงทราบว่าทัพไทยกลับลงมาเปล่าไม่ได้อะไร ก็ทรงซัดเคืองพระราชนัดดา ใหญ่หลวงพระราชอาชญาจำ กรมหลวงเทพหริรัถย์ และเจ้าพระยามหาราชไว้ได้ 4 - 5 วัน ก็โปรดฯ ให้หมั้นใหม่ นับเป็นครั้งแรกในประวัติกการรับราชการของเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (บุนนาค) ที่ถูกกองทัพเจ้านาย แต่ไม่โจมตีคนไทย และคอยความดีชวงทานในการป้องกันประ-เทษนี้มากกว่าขอเสียถึงกล่าวตบข้างเทียบกับไม่ได้

2. ราชองครักษ์

เมื่อกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทประจวบพระโรคนี้ว ใน พ.ศ. 2346 (ค.ศ. 1803) พระอาการหนักลงเป็นลำดับ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 1 ทรงทราบดังนั้น จึงเสด็จขึ้นไปเมื่อทรงพยายามสพระอนุชาธิราช ครั้นข่าวราชการวังหลวง จะขึ้นไปล้อมวังที่วังหน้าตามธรรมเนียม เห็นก็ริษยาหวงการราชการวังหน้ากระด้างกระเดื่องจะ

เกิดวิวาทกันขึ้น สมเด็จพระเจ้าสุริยวงศาเดโชเจ้าปกครองหลวงอินทร์สุนทรพรงต้องเสด็จขึ้นไป
พร้อมด้วยเจ้าพระยาวิชาเยนทร์และเจ้าพระยาอมรรต (บุญนาค) เสด็จไปสองข้างพระ-
เสลี่ยงของรัชกาลที่ 1 เพื่อทรงจัดวางการล้อมวงเอง เหตุการณ์จึงเป็นไปโดยเรียบ-
ร้อย ปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 1 ทรงประทับแรมทรงพยาบาล
สมเด็จพระอนุชาธิราชในพระราชวังบวร ฯ ถึง 6 ราตรี¹ จนกระทั่งกรมพระราชวัง-
บวร ฯ สวรรคต⁽¹⁾

เหตุการณ์ดังกล่าวแสดงถึงความจงรักภักดี ความใกล้ชิดกับของพระบุคคลบาทของ
เจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (บุญนาค) ต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 1 ท่าน
ปฏิบัติตนกลายเป็นนักรบคู่พระทัยและราชองครักษ์ของพระองค์ และชี้ให้เห็นถึงบทบาทของ
ท่านในการรักษาความมั่นคงแห่งพระราชบัลลังก์ของกรุงสยาม ซึ่งทายาทของท่านก็ได้ปฏิบัติ
เช่นเดียวกันในเวลาต่อมา นอกจากนี้ยังเป็นการทำให้เจ้าปกครองหลวงอินทร์สุนทรพรง
เห็นความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อสมเด็จพระบรมชนกนาถของพระองค์และพระองค์เองของ
เจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (บุญนาค) ก็ทำให้ทรงนิยมและไว้วางพระราชหฤทัยในผู้สืบ-
สายโลหิตของท่านต่อมาจึงจะเห็นได้เมื่อพระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์ เป็นพระบาทสมเด็จพระ
เจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 2

3. ตำนานสี่ปกรวม

ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชรัชกาลที่ 1 แห่งพระราชวงศ์-
จักรี พระพุทธศาสนายังเสื่อมโทรมอยู่ ทั้งนี้เป็นเหตุการณ์ซึ่งสืบเนื่องมาจากการเสีย-
กรุงศรีอยุธยาครั้งที่สอง ตลอดจนเหตุการณ์ยุ่งยากปลายสมัยกรุงธนบุรี และกรณีที่เพิ่ง

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1,
หน้า 285 - 6.

(1) การจัดการล้อมวงโดยฝ่ายวังหลวงเมื่อกรมพระราชวังบวร ฯ สิ้นพระชนม์
เป็นประเพณีต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 2 รัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4

ย้ายราชธานีใหม่ด้วย พระโศทรปิฎกยังฉลาดเฉลียว พระสงฆ์บางองค์ก็ประหลาดปฏิปัตติค
พระชนมวันชัย ดังนั้นพระองค์จึงโปรดฯ ให้สังคายนาพระโศทรปิฎก โสทการสร้างพระ-
โศทรปิฎกฉบับทองขึ้น ตลอดจนในวังงานนมหรสพสมโภชพระโศทรปิฎก พ หอพระมณเฑียรธรรม
ปรากฏว่าเวลาค่ำมีการจุดดอกไม้เพลิง ลูกหลูไปตกหลังคาหอพระมณเฑียรธรรม เพลิงติด
ไหมขึ้น แด่ไม้ต้นใหม่คู่ประลัมมุกและพระโศทรปิฎก เพราะชาวราชการจนออกมาพัน ใหม่แต่
หอพระมณเฑียรธรรมแห่งเดียว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 1 จึงมีพระราช-
คำรัสว่า เพชฌัญญูบำรุงรักษาพระพุทธรูปศาสนาเห็นว่าหอพระโศทรปิฎกยังต่ำอยู่ จึงมีคำสั่ง
ให้เพลิงไหม้แต่เฉพาะหอโศทร มีไฟไหม้พระอุโบสถ ด้วยจะให้สร้างพระมณเฑียรขึ้นใหม่ไว้พระ-
โศทรปิฎก จึงมีพระราชดำรัสสั่งย้ายพระยายมราช (บุญนาค) กับพระยาราชสงคราม ให้เป็น
แม่กองทำพระมณเฑียร ปรากฏว่าทำโคธสำเร็จจงงาม ภายในพระมณเฑียรปลูกด้วยแผนเงิน
และตั้งคูมณฑลประลัมมุกเป็นที่ไว้คัมภีร์พระโศทรปิฎกฉบับทอง¹

ผลงานของเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (บุญนาค) ย่อมมิใช่เห็นว่าเป็นได้
ความสามารถในด้านการรบอย่างเดียว แต่ยังมีฝีมือและความสามารถในการก่อสร้างตาม
แบบสถาปัตยกรรมไทยด้วย

จะเห็นได้ว่าในแผ่นดินรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์นั้น เจ้าพระยาอรรค-
มหาเสนา (บุญนาค) ได้มีบทบาทในการปกครองประเทศสยามอยู่อย่าง แมว่าจะไม่เห็น
เส้นชัยดังสายโลหิตของพานที่จะมีบทบาทต่อไปก็ตาม จะเห็นได้จากกรณีที่เจ้าพระยา-
อรรคมหาเสนา (บุญนาค) รบป้องกันประเทศชาติหลายครั้งหลายคราวในแผ่นดินนี้ การ-
ปกครองประเทศจะดำเนินไปด้วยดี และประชาชนจะมีความสุขราบรื่นทั่วกันก็ต้องมาจาก
การที่ประเทศชาติปลอดภัยจากการรุกรานของข้าศึก ซึ่งในสมัยนั้นศัตรูสำคัญก็คือพม่า และ
บุคคลผู้เปรียบเสมือนรั้วป้องกันประเทศชาติ ก็คือทหารซึ่งก็มีเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา
(บุญนาค) รวมอยู่ด้วย สิ่งที่ได้ประจักษ์ถึงคุณงามความดีและความสามารถในการ

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, เรื่องเดิม, หน้า 196 - 7.

เป็นนักรบของพม่า คือ ตำแหน่งเจ้าพระยาที่สมุหพระกลาโหมในสมัยรัชกาลที่ 1 ซึ่งท่าน
 ใ้ได้รับเป็นคนที่สองหลังจากเจ้าพระยามหาเสนา (บุนนาค) ถึงแก่อสัญกรรมแล้ว ต่อมาพี่ชาย
 ทางมารดาของท่าน คือ บุญมากก็ได้เป็นสมุหพระกลาโหมในสมัยรัชกาลที่ 2 นี้ยอมแสดง
 ว่าตระกูลบุนนาคย่อมเชื้อสายมาจากนักรบที่มีความสามารถและสร้างคุณงามความดีในการ
 รักษาเอกราชของชาติไทยไว้ตั้งแต่แรกสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นราชธานี นอกจากนี้
 เจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (บุนนาค) ยังมีส่วนช่วยรักษาเสถียรภาพความมั่นคงแห่งพระ-
 ราชบัลลังก์ของกรุงสยามไว้ถวยตั้งโลกลาวมาแล้ว และนอกจากจะเป็นนักรบที่มีความสำ-
 มารภาพท่านยังเป็นนักศิลปะถวย ท่านได้แสดงฝีมือในการสร้างพระพิมพ์อย่างสวยงาม
 นับเป็นมรดกทางด้านศิลปกรรมอันล้ำค่าของประเทศไทยปัจจุบัน และนับว่าท่านมีส่วนช่วย
 บำรุงงานด้านศิลปกรรม ซึ่งเป็นเครื่องหมายวัฒนธรรมและอารยธรรมของชาติถวย

ในถานปัจจุบันทำให้เสนาบดีแห่งตระกูลบุนนาคพามาแรกเป็นที่ไว้วางพระราชนัดตัย
 ของปฐมกษัตริย์แห่งพระราชจักรีวงศ์ ถัดคือ การที่เจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (บุนนาค)
 เป็นราชินีอุบลถัดโถพามาถัดซึ่งเป็นพระสนธิษฐาของสมเด็จพระอมรินทรบรมเพสี ในพระบาท-
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 1 มาเป็นภรรยา และการที่ท่านเป็นพระสหายสนิทของพระ-
 บาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 1 มาตั้งแต่วัยเยาว์วัยเมื่อยังอยู่วังหรือบุนนาค และ
 ยิงโกลถัดกันมากขึ้นในสมัยกรุงธนบุรี เมื่อนายบุนนาคยังเป็นนายฉลองในขนาดไมยอมรับ
 ราชการในพระเจากรุงธนบุรี แลถวยรับใช้โกลถัดเจ้าพระยาจักรี (ถวง) ถัด พระบาท-
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 1 และเมื่อขึ้นครองราชย์ นายบุนนาคก็โกลถัดเป็นนักรบ
 กุพระพัยและปฏิบัตถัดถัดเป็นราชองครักษ์ถวย ยิงถวยนี้ท่านยังเป็นเสมียน "พอดดา" ของ
 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 1 เสวระบิตถัดของท่านหลายถัดถวยถัดเป็นเจ้า-
 จอมในรัชกาลนี้ เชน มารดาถัดนี้ บละพูน เป็นคน ถัดโลกลาวแล้วในบทที่ 2 จะถัดเห็นว่า
 นายบุนนาค หรือเจ้าพระยาอรรคมหาเสนาซึ่งเป็นต้นตระกูลบุนนาคในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์
 มีถวยสัมพันธ์โกลถัดของกปฐมกษัตริย์ของกรุงรัตนโกสินทร์เพียงโถ และปัจจุบันถัดถัดนี้
 ก็เป็นผลถัดแก่พามาถัดถัด โดยเจพามาถัดถัด และนายถัด บุนนาค ซึ่งจะถัดถัดเป็นเสนา-
 บัตถัดยิงใหญ่ของตระกูลบุนนาค โดยเริ่มในแผ่นดินรัชกาลที่ 2 สิ่งถัดถัดถัดถัดถัดถัดถัดถัด

เจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (บุญนาค) และเจ้าคุณพระราชาธิบดีนวลโค้วสร้างความประทับใจในหลวงที่ดำรงมาให้เกิดขึ้นในพระฤทธิย์ของเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ซึ่งจะโค้วปกครองราชย์ต่อมา เป็นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๒ ขอสำคัญก็ความจงรักภักดีของท่านทั้งสองต่อราชสกุลจักรีวงศ์ ซึ่งเป็นผลให้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงส่งเสริมสายโลหิตของท่านในการรับราชการ ซึ่งจะเริ่มต่อไปในบทที่ ๔ และนับว่าเป็นการเริ่มต้นของเสนาบดีแห่งตระกูลบุญนาคที่จะเข้ามามีบทบาทในการปกครองประเทศไทยอย่างแท้จริงและเห็นได้ชัด แต่หนึ่งก็ยังไม่มีความหมายใดเริ่มในรัชกาลที่ ๑ แล้วแต่ยังไม่ชัดเจน และท่านทั้งสอง คือ เจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (บุญนาค) กับเจ้าคุณพระราชาธิบดีนวลซึ่งเป็นคนตระกูลโค้วปฏิบัติคนเสมือน "กฤษฎางค์" สะดวกให้พยานของท่านในการเข้ามามีบทบาทและอิทธิพลดังกล่าว ในแผ่นดินรัชกาลที่ ๑ นี้ นายภักดิ์ บุญนาค ได้เข้ารับราชการเป็นนายสุภจินดา คุ้มแพร์ มหาดเล็ก และโค้วเลื่อนขึ้นเป็นหลวงศักดิ์นายเวรมหาดเล็กตามลำดับ ส่วนนายทัต บุญนาค เข้ารับราชการเป็นนายสนิท คุ้มแพร์ มหาดเล็ก ก็พอดีขึ้นรัชกาล